

nass bulunmayan konularda da gerçekleşirse, bunlar hakkında da aynı hüküm sabit olur. Kıyâs'ı kabul etmeyenlere göre ise, kıyâs, İslâmî bir delil değildir. Nassların illetleri bilinemeyeceğinden hüküm, nasslarda belirtilenlerin dışındaki konulara şâmil olmaz.

Gerçekten kıyâsın manası, nassların uzanabileceği bütün alanlara uygulanmasıdır. Kıyâstan amaç, nasslara bir şeyler ilave etmek değil, nassları tefsir etmektir.

Kıyâsı kabul edenlerle kabul etmeyenler arasındaki anlaşmazlığın esası, nassların ta'lîli meselesidir.

Kıyâs'ı kabul etmeyenler arasında bazı Mu'tezilîler de bulunmaktadır. Bunların başında Câhız'ın (ö. 255 h./869 m.) hocası İbrâhîm b. Seyyâr en-Nezzâm (ö. 233 h./831 m.) gelmektedir. Zâhirîler de kıyâsı kabul etmemektedirler. Bunların en şiddetlisi, Zâhirî Mezhebi'nin kurucusu Dâvûd ez-Zâhirî'den (ö. 270 h./880 m.) sonra gelen ikinci imam İbn Hazm el-Endelûsî'dir (ö. 456 h./1063 m.).

İbn Hazm, kıyâsın bâtil olduğunu ispat için bazı deliller ileri sürmektedir. Onun ileri sürdüğü bu delillerin iki esasta toplandığı görülür.

1. Kur'ân ve Sünnet'in nassları, farz, nâfile, mekrûh ve mübahları ile bütün hükümleri bildirmiştir.
2. Kıyâs, insan ameli ile ilgili olup, bir eksikliği bulunmayan nasslara Şâri'in emri olmadan bir şey ilave etmektir.

Bu esaslardan birincisini, İslâm Hukukçuları'nın çoğu/cumhûr da kabul etmektedir. Cumhûra göre, nasslar ya ibâresiyle/metniyle veya işâretiyle bir şeyi bildirmiştir. Ancak Zâhirîler, nassların her şeyi ibâresiyle bildirdiğini ve onların ibâresinin dışına çıkılamayacağını söylerler. Cumhûr ise, delâletin manasını genişletmekte ve nassların hükümlerine delâletin lafızlarıyla olduğu gibi nassların tamamından anlaşılacak şeriatın amaçlarının/genel ilkelerinin gösterdiği umûmî delâletlerle olacağı görüşündedirler.

Görüldüğü gibi kıyâsı kabul edenlerle kabul etmeyenler arasındaki anlaşmazlığın esası, nassların ta'lîli meselesidir. Kıyâsı kabul etmeyenler, nassları yalnız ibârelerine/metinlerine hasretmektedirler. Kıyâsı kabul edenler ise ta'lîli benimseyerek, kıyâsın, nassların uygulanması (i'mâl/اعمال) ve uygulama alanının genişletilmesi olduğunu söylemektedirler. Gerçekten de kıyâsın manası, nassların uzanabildiği bütün alanlara uygulanmasıdır. Nasslara bir şey ilave etmek değil, nassları tefsir etmektir.

Kıyâsı tanımayan Zâhirîler, nassların ta'lîlini göz önüne almadıkları için çok yanılmışlardır. Onların bu ihmali, kendilerini akla uymayan hükümleri bile kabule sevk etmiştir. İnsan idrarının, hakkında nass bulunduğu için, pis olduğunu kabul eden Zâhirîler, hakkında nass bulunmadığı için, domuzun bevlinin/idrarının temiz olduğunu söylemektedirler. Aynı şekilde hakkında nass bulunmadığı gerekçesiyle köpeğin bevlinin/idrarının da temiz olduğunu kabul etmektedirler. Eğer Zâhirîler, nassların ruhunu birazcık anlamış olsalardı bu tür çelişiklere düşmezlerdi.

Kıyâs'ın Rükünleri

Müctehid'in yaptığı Kıyâs işlemi, dört rükünden meydana gelmektedir.

- **Asl/الاصل**: Hüküm nassla belirlenmiş meseledir.
- **Fer /الفرع**: Hüküm nassla belirlenmemiş meseledir.

- **İllet/العلة:** Nasslardaki hükümün konmasına sebep olan özelliştir.
- **Hüküm/الحكم:** Nassla sabit olan hükme, Aslın Hükümü; fer ‘ ile sabit olan hükme Fer ‘in Hükümü adı verilir.

Müctehidin yaptığı işlemi bir örnekle açıklamaya çalışalım:

Hz. Peygamber bir hadisinde: “Üç kişi olduğunuzda, iki kişi, üçüncü kişiden ayrı olarak fısıldaşmasın. Çünkü bu, onu üzer.” buyurmuştur. Bu hadis, yanlarında üçüncü bir kişi varken iki kişinin kendi aralarında gizlice konuşmalarını yasaklamaktadır. Hadiste, bu hükümün illeti de açıkça belirtilmiştir. Bu illet, iki kişinin böyle bir durumda gizli konuşmasının, üçüncü kişinin gönlünün kırılmasına, onların kendisini güvenilir bulmadıklarına hükmetmesine veya kendisine karşı kötü bir iş tasarladıklarını düşünmesine vb. yol açmasıdır. Bu ise, insanlar arasındaki iletişimin gönülden olmasını engeller, insanlar arasındaki sevgi bağlarının kopmasına sebep olur.

İki kişinin, yanlarındaki üçüncü kişinin bildiği dille konuşabilecekleri halde o dille konuşmayıp anlamayacağı bir dille konuşmaları durumunda hükümün ne olacağı konusunda, ne bu hadiste ne de başka nasslarda herhangi bir açıklama yer almamaktadır. Ancak bu durum da yukarıda belirtilen hadisin illetini taşımaktadır. Şu halde, illeti ortak olduğuna göre buna da kıyâs yoluyla aynı hükümün uygulanması gerekecektir. Yani “ anlamayacağı bir dille konuşmak” da yasaklanmıştır.

Bu örnekte;

Asl/Makîsûn aleyh (المقيس عليه): Gizlice konuşmaktır.

Fer ‘/Makîs (المقيس): Üçüncü kişinin bilmediği dille konuşmaktır.

Aslın Hükümü (حكم الاصل): Gizlice konuşmanın yasak oluşudur.

Kıyâs Yolu ile Belirlenen Hüküm: Üçüncü kişinin bilmediği dille konuşmasının da yasak oluşudur.

Şimdi, kıyâsın dört rüknünü sırasıyla ele alalım:

1. **Asl/الاصل:** Kur’ân ve Sünnet’te, hakkında hüküm bulunmayan fer ‘in kıyâs edildiği hükümü açıklayan kaynaktır. Diğer bir deyişle “asl”, hakkında hüküm bulunan konu anlamına gelmektedir.

İslâm Hukukçuları’nın çoğuna göre “asl”ın, nass veya icmâ‘ olması gerekmektedir. Bu nedenle kıyâs ile sabit olan bir hükme, başka bir meselenin kıyâs edilemeyeceği genel bir ilke haline gelmiştir.

Asl’ın nass veya icmâ‘ olması gerektiğinin gerekçesi şöyle açıklanabilir: İslâm Hukuku’nun kaynağını nasslar oluşturur. Nassların dışındaki kaynaklar, delil olmak bakımından nasslara dayanmaktadır. Bu bağlamda kıyâsın dayandığı tek kaynak da nasslardır. Hüküm için illet olarak kabul edilen vasfa/illete delâlet eden şeyler de yine nasslardır. Çünkü nasslar, lafızları, ilişkileri ve vârid oldukları olayların yardımıyla bu vasfı yani illeti gözetmektedir. Kıyâs, yapısı itibariyle, Kitâb ve Sünnet’e dayanmaktadır. Kıyâsı delil olarak kabul etmeyenlerin - delillerini incelerken de göreceğimiz gibi- yanlışlıkları husus, onların kıyâsı nasslardan elde edilmiş saymamalarıdır. Hâlbuki kıyâs, nassların geniş anlamda uygulanması/i‘mâli demektir. Öyleyse kıyâsın sadece nasslara dayanması gerekir ki kıyâsı kabul etmeyenlerin delilleri anlamsız hale gelebilsin.

Bu gerekçelere dayanan İslâm Hukukçuları’nın çoğunluğu, icmâ‘ ile sabit olan bir hüküm üzerine kıyâs yapmanın doğru olacağı görüşündedirler. Çünkü onlara göre, açıklanmamış olsa bile icmâ‘ın

senedi nasstır. Bu sebeple, ergin ve reşit olan kimsenin tam bir velâyete/yetkiye sahip olduğu, icmâ' ile sabit olmuş ve bu icmâ'a kıyâs edilerek de reşit ve ergin olan kimseyi, istemediği biriyle evlendirmek için kimsenin zorlama/icbâr yetkisi olmadığı kabul edilmiştir.

İcmâ'ın senedinin nass olduğunu ve kıyâsın icmâ' için sened olamayacağını kabul eden İslâm Hukukçuları'nın çoğunluğu da icmâ' ile sabit olan bir hüküm üzerine kıyâs yapılmasını kabul ederler. "İcmâ'da nass zâhir olmadığı için üzerine kıyâs yapılacak hükmün illetini tespit etmek imkânsızdır." Şeklindeki itirazlara bu İslâm Hukukçuları şöyle cevap vermektedirler: "Hükmün illeti sadece nasslardan anlaşılmaz. İslâm Dini'nin genel amaçlarından, hükümle ilgili olaylardan ve hükmün hedeflediği amaçlardan da anlaşılabilir. Çünkü illetin bilinmesi ve tespiti için tek yol, "nassın delâleti/ibârenin işâreti" değildir. Hatta çoğu zaman nasslar/ibâreler, kıyâs yapmayı sağlayacak illeti göstermeyebilir. Örneğin "Buğday ile buğday, arpa ile arpa misli misline ve peşin olarak değiştirilebilir..." hadisinin nassında/ibâresinde kıyâs için açık bir illet bulamamaktayız. Hadiste açık bir illet bulunamadığı için İslâm Hukukçuları, buradaki illeti belirleme konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir.

Hanefîler'e göre buradaki illet, tartı ve ölçü benzerliği ile cins birliğidir. Bu iki özellik bulunursa "tam illet", tartı ve ölçü benzerliği ile cins birliği bulunmadığı takdirde "nâkıs illet" söz konusudur. Şâfiî'lere göre buradaki illet, gıda maddesi/taâm ve para olma/semeniyet durumudur. Çünkü hadiste geçen şeylerin bazıları kendi cinsiyle değişmede pazarlık etmek câiz olmayan altın ve gümüş gibi paralardır. Zira altın ve gümüş, eşyanın kıymetini gösteren ölçülerdir. Eksik veya fazla miktar ile bunları kendi cinsiyle değiştirmek doğru değildir. Çünkü böyle bir değişime gidildiği takdirde bunların eşya için birer kıymet birimi olma durumları ortadan kalkar. Hadiste zikredilen diğer örnek ise gıda maddeleridir. Değişimi sadece bu gıda maddelerine bağlamak, üreticilerin tekellihine, tüketicilerin de mahrumiyetine sebep olacaktır. Bu haksızlığı ortadan kaldırmak için gıda maddelerinin birbiriyle değişimi eşit yapılmak suretiyle para ile alış-verişe imkân bırakılmalıdır. Mâlikîler ise, hadisteki illetin para, gıda maddesi ve saklanır cinsten olma durumu olduğu görüşündedirler. Bu açıklamalardan illetin bizzat nasstan değil hükmün kendisinden, ondaki genel ve özel amaçlardan elde edildiği açıkça anlaşılmaktadır.

Mâlikîler, kıyâs ile sabit olan bir hükmün üzerine başka bir meselenin de kıyâs yapılabileceği görüşündedirler. Mâlikîlere göre, fer 'î meselelerin üzerine kıyâs yapılamayacağı, yalnız Kitâb, Sünnet ve İcmâ' üzerine kıyâs yapılabileceği görüşü çok yanlıştır. Çünkü Kitâb, Sünnet ve İcmâ' İslâm Hukukunun aslı delilleridir/kaynaklarıdır. Kıyâs'ın tabii olarak önce bu delillere/kaynaklara dayanması gerekmektedir. Ancak bu delillerden birine kıyâs yapma imkânı olmazsa bunlardan istinbât edilen kıyâs üzerine de kıyâs yapılabilir.

Kıyâs ile sabit olan hükmün başka bir meseleyi kendisine kıyâs yapmak için asıl olabileceği görüşünde olan bu İslâm Hukukçularına şöyle itiraz edilmiştir: "Asıl iler fer 'i birbirine bağlayan ortak illet, asıl olan ilk kıyâsın illeti ise, hüküm, bu kıyâsın dayandığı nassa bina edilmiş olmaktadır. Eğer ortak illet, ilk kıyâsın illetinden başka bir şey ise ikinci kıyâs bâtil olur. Çünkü vasıf/illet, hükme etki eden ilk vasfın/illetin aynısı değildir."

Mâlikîler'in bu görüşü şöyle açıklanabilir: Nassların toplamından elde edilen temel kaideler/kurallar/ilkeler vardır. Bu kaideler, belli nasslara dayanmasa da gerçek ve sabit olan hükümleri bildirmektedir. Bunlar da kıyâs için asıl oluşturur ve bu kaidelerin dayandığı asıl bilinmeyebilir.

Fakat şer'î/hukuki kaideler (el-Kavâidu'l-Külliyye) haline geldiklerinden kıyâs için asıl olabilirler. Mâlikîlerin bu muhtemel görüşlerinin/açıklamalarının temelinde “Maslahat-ı Mürsele” kuramının/nazariyesinin bulunduğu düşünülmelidir.

Fer'ın başka bir fer' üzerine kıyâs yapılması esası, medeni hukukta da cari olup kanunun tefsiri sayılmaktadır. Bazı hâkimler, verdikleri hükümleri kıyâsa dayandırmaktadır. Temyiz mahkemesi de bunları tasdik etmektedir. Böylece bu hükümler, kanuni esaslar/ilkeler veya kazıyye-i muhkeme haline gelebilmektedir. Artık bazı meseleler bunlara kıyâs edilerek karara bağlanabilmekte ve bunların dayandığı asıl kanun metinleri aranmamaktadır. İşte bu ilke, esas itibarıyla Mâlikî mezhebinin orijinal bir yönünü oluşturmaktadır.

2. **Hüküm/ الحكم:** Hakkında nass veya icmâ'ın bulunduğu şeye denir. Hükümün asıldan fer'e geçmesi için şu şartların bulunması gerekir:
 - a. Hüküm, şer'î (hukukla ilgili) ve amelî olmalıdır. Çünkü fikhî kıyâs ancak amelî eyleme dayanan hükümlerde olur. Zira genel olarak fikhın konusu amelî hükümlerdir.
 - b. Hükümün manasının akıl ile kavranması gerekir. Yani hükümün meşrû'/yasal oluş sebebini akıl kavramalıdır veya nassın bu sebebe işaret etmesi lazımdır. Örneğin; içki, kumar, rüşvet vb. haram kılınmıştır. Akıl bu hükümlerin yasal oluş hikmetini/hikmet-i meşrû'iyesini kavrar. Eğer hükümün manası akıl ile bilinemezse – teyemmüm, namazın rekâtlarının sayısı ve namazın kılınışı şekli gibi- kıyâs konusu olmaz. Bu sebeple, İslâm Hukukçuları hükümleri ikiye ayırmaktadırlar.
 - **Teabbudî/İbadet Cinsinden Hükümler:** Bu hükümlerde kıyâs uygulanmaz. Çünkü kıyâsın esası, hükümün illetinin bilinmesidir. Taabbudî hükümlerde ise illetin bilinmesinin imkânı yoktur. Örneğin, hacc ile ilgili ibadetler böyledir.
 - **Manası Akıl ile Kavranan Hükümler:** bu hükümlerde kıyâs uygulanır. Çünkü insan akli bu hükümlerin illetlerini kavrayabilmektedir. Esas olan bunun böyle olmasıdır. Zira bu kanunları insanlar yapmaktadır ve elbette insanların bu kanunların gerekçelerini/illetlerini bilmeleri gerekir. Kıyâsın geçerli olduğu yerler daha çok medenî kanunlardır. Ceza kanunlarında ise kıyâsa geniş çapta başvurulmamaktadır. “kanunsuz suç ve ceza olmaz” ilkesi, ceza hukukunda genel kural haline gelmiştir. Ancak illet açıkça belli olduğu takdirde, nadiren cezalarda kıyâs yapılabilmekte ama suçlarda kıyâs yapılmamaktadır.
 - c. Hükümün, kıyâsa aykırı olmaması gerekir. Seferî olma hali, orucu tutmamayı mübah kılar. Ancak zor işlerin sefere kıyâs edilmesi caiz değildir.
 - d. Asıl'ın bildirdiği hükümün özel bir hüküm olduğunun sabit olmaması gerekir. Örneğin, Huzeyme'nin şahitliğinin iki kişinin şahitliğine denk olması, Hz. Peygamber'in dört kadından fazlasıyla evlenmesi özel hükümlerdir. Bunlarda kıyâs uygulanmaz.
3. **Fer'/الفرع:** Fer', Asıl'a kıyâs yapılarak, hükümünün bilinmesi istenen meseledir. Kıyâs yapılabilmesi için fer'de iki şartın bulunması gerekmektedir:

- a. Fer‘in hükmünün nassla belirtilmemiş olması lazımdır/gerekmektedir. Çünkü hükmü nassla belirtilen meselelerde, kıyâsa gerek yoktur. Ancak bazı Hanefî ve Mâlikî âlimlerin haber-i âhâd ve zannî delillerden ibaret olan nasslar bulunduğu kıyâsa başvurdukları bilinmektedir. Bunun sebebi, haber-i âhâdın zayıf sayılması ya da zannî delillerin kıyâs ile tahsis edilmesidir.
 - b. Asıl’daki illetin, aynı şekilde fer‘de bulunması gerekir. Şarabın haram kılınışının illeti sarhoş edici olması ise sarhoş eden her türlü içki veya yiyecek gibi şey de şarap gibi haramdır.
4. **İllet/العلة:** İllet, kıyâsın dayandığı esastır. Kıyâsın esasını, nassların ta‘lîlinin oluşturduğu açıkça görülmektedir. Nassların ta‘lîlini kabul edenler, kıyâsı da kabul etmektedir. Usûl âlimleri bu konuda üç gruba ayrılır:
- a. Nassların ta‘lîlini kabul edenler. Bu görüş, Hanefîler ile İslâm Hukukçularının çoğunluğunun metodunu oluşturmaktadır.
 - b. Ta‘lîl edildiğine bir delil bulunmadıkça nassların ta‘lîl edilmemiş olduğunu kabul edenler.
 - c. Nassların ta‘lîlini ve dolayısıyla kıyâsı tamamen tanımayanlar.

İllet-Hikmet İlişkisi

Usûl âlimleri “illet” ile açık, munzabıt/istikrarlı ve hükmün konmasını münasip gösteren durumu genellikle içeren vasfı kastetmektedir. Yolculuk, alım-satım akdi ve kasten adam öldürme gibi.

İllet, açık, munzabıt/istikrarlı ve hükmün konmasını münasip gösteren durumu genellikle içeren vasıftır.

Usûl âlimleri, “hikmet” kelimesiyle şu iki durumdan birini kastederler:

1. **Hükmün konulmasına uygun düşen durum.** Örneğin, yolculukta meşakkatin, alım-satım akdinde bu akde duyulan ihtiyacın, kasten adan öldürmede can kaybının bulunması böyledir.
2. **Hükmün konulmasında amaçlanan sonuç veya korunmak istenen menfaat.** Örneğin, yolculuk halinde oruç tutmama müsaadesinde meşakkatin giderilmesi, alım-satımın caiz kılınmasında tarafların menfaatinin sağlanması ve bu yasağa uymayanın cezalandırılmasında, can kaybının önlenmesi durumları böyledir.

Buna göre, “illet” ile hikmet” arasındaki fark şöyle açıklanabilir: Hikmet, zâhir (gözle görülür) bir menfaatin sağlanması veya bir zararın defedilmesidir. Şâri ‘in emrederken veya yasaklarken bunları kastetmiş olması gerekir. İllet ise zâhir ve mazbut bir vasıftır, her zaman olmasa da çoğu hallerde hikmet bu vasıfta gerçekleşir.

İlletin Şartları

Usûl âlimleri illet ile ilgili birçok şart belirlemişlerdir. Bu şartların bazılarında ittifâk, bazılarında ihtilâf etmişlerdir.

İlletin şartları nelerdir?